

Työikäisten omaishoitajien tukeminen ja omaishoidon kehittäminen

- Omaishoitajaliiton ehdotukset hallitusohjelmaan 2023–2026

Suomessa 28 prosenttia työvoimasta, eli yli 700 000 suomalaista, auttaa tai pitää huolta työn ohella omasta läheisestään (Kauppinen ym. 2012). Joka kymmenes työikäisistä, eli yli 280 000 suomalaista, huolehtii läheisestään vähintään viikoittain (EQLS 2016). Työikäisiä sopimusomaishoitajia oli noin 21 000 vuonna 2021 (Sotkanet -tietokanta 2023), mikä on 42 prosenttia kaikista sopimuksen tehneistä omaishoitajista. Väestön ikääntyessä ja huoltosuhteen heiketessä työikäisille kohdentuu yhä enemmän hoivavastuita.

Työikäisistä omaishoitajista hoivavastuita on eniten yli 45-vuotiailla, ja ne kasaantuvat naisille. 45-54 -vuotiaista naispalkansaajista lähes 50 prosentilla on kotitalouden ulkopuolisia hoivavastuita aikuisista, miehillä 37 prosentilla. Lisäksi 45–54-vuotiasta 16 prosentilla on hoivavastuita kodin ulkopuolisista lapsista. (Sutela, Pärnänen ja Keyriläinen 2019).

Osa työikäisistä joutuu luopumaan ansiotyöstä osittain tai kokonaan, koska hoivapalveluiden saatavuus, saavutettavuus ja laatu eivät ole riittäviä läheiselle ja/ tai työelämän joustot eivät mahdollista ansiotyön ja läheisen hoidon yhteensovittamista.

Esitämme seuraavia lainsäädäntömuutoksia, koska

1. Työikäisillä omaishoitajilla on oltava aito mahdollisuus kaikissa työuran vaiheissa jatkaa halutessaan myös työssäkäyntiä /työllistyä omaishoidon /läheisen hoidon ohella.
2. Palvelu- ja tukijärjestelmää vastaa riittämättömästi perheiden ja työelämän tarpeisiin.
3. Läheisten hoidosta aiheutuu kohtuuttomia ansiotulomenetyksiä ja köyhtymistä, erityisesti naisille.
4. Hoivajärjestelmämme sortuu, jos omaishoitajista ei pidetä huolta.
5. Sekä omais- ja läheishoitajien työssäkäynti että läheis- ja omaishoito ovat myös kansantaloudellisesti kannattavia.

Ehdotukset lainsäädännön muuttamiseksi/uudistamiseksi

1. Työsopimuslaki, 4 luku 7b §
2. Sairausvakuutuslaki, 10 luku 1 §
3. Laki omaishoidon tuesta, 3a §
4. Laki omaishoidon tuesta, 5 §
5. Laki omaishoidon tuesta, 7 §
6. Omaishoidon hoitopalkkion verotus
7. Omaishoitajan eläketurva
8. Omaishoitajan työttömyysturva

1. Työsopimuslaki, 4 luku 7 b §

Perhevapaaudistuksessa tehty työsopimuslain muutos omaishoidon vapaista vaatii kehittämistä:

- a) Omaishoitovapaassa omaishoitajien ja läheisten piiri on määritelty kapeammaksi kuin TSL 4:7a§ kohdassa, Poissaolo perheenjäsenen tai muun läheisen hoitamiseksi, tai laissa omaishoidon tuesta 2 §. Omaishoitovapaassa määrittely rajautuu avun tai tuen tarjoamiseksi omaiselle tai työntekijän kanssa samassa taloudessa asuvalle läheiselle, mutta apua ja tukea annetaan usein myös oman talouden ulkopuolelle esimerkiksi sisaruksille tai appivanhemmille. Heidän hoitamiseensa ei saa omaishoitovapaata.

Määrittelyä tulee laajentaa ottamaan huomioon tosiasialliset omaishoitotilanteet ja määrittelyn tulee olla linjassa TSL 4:7a§ kanssa.

- b) Omaishoitovapaa on korvauksetonta ja sitä saa korkeintaan viisi työpäivää kalenterivuodessa. Omaishoitovapaan käyttäjistä valtaosa tulee olemaan naisia (Ruotsissa läheishoitovapaan käyttäjistä 70-72 prosenttia). Vaikutukset kohdistuvat matalapalkka-alojen (nais)työntekijöihin, sillä korkean tulotason (mies)työntekijöillä joustot toimivat yleensä paremmin.

Useat selvitykset (Shemeikka ym./VNK selvitys- ja tutkimustoiminta 2017, STM selvitysraportti Kalliomaa-Puha 2018, Saaren työryhmä/VNK 2018) ovat esittäneet yhdenvertaisuuden edistämiseksi ”Ruotsin mallin” mukaista omaishoitovapaata maksimissaan 100 päivää, joka sisältäisi korvauksen. Myös Saattohoitotyöryhmä painotti korvattua saattohoitovapaata ja sellaisen valmistelutyötä (STM:n julkaisuja ja muistiota 2021:23).

Lisäksi Omaishoitajaliiton Taloustutkimuksella teettämässä kyselytutkimuksessa omaishoidon järjestelyistä työnantajille lähes 2/3 yrityksistä haluaisi omaishoitovapaisiin Kela-korvauksen (Omaishoitajaliitto 2021).

Voimassa oleva laki, määritelmä ketä voi hoitaa omaishoitovapaalla, TSL 4:7b §

...omaiselle tai työntekijän kanssa samassa taloudessa asuvalle läheiselle...,

Omaisella tarkoitetaan työntekijän lasta, vanhempaa, avio- ja avopuolisoa sekä työntekijän kanssa rekisteröidyssä parisuhteessa olevaa.

Muutosehdotus

Jos työntekijän poissaolo on tarpeen hänen perheenjäsenensä tai muun hänelle läheisen henkilön...

Määritelmä olisi siis sama kuin TSL 4:7a §.

Voimassa oleva laki, omaishoitovapaan kesto ja korvauksellisuus, TSL 4:7b §

Työntekijällä on kalenterivuoden aikana oikeus saada enintään viisi työpäivää vapaata työstä...

Työnantajalla ei ole velvollisuutta maksaa työntekijälle palkkaa. Omaishoitovapaan ajalta ei myöskään saa Kela-korvausta.

Muutosehdotus

Työntekijällä on kalenterivuoden aikana oikeus saada vähintään 10 työpäivää ja saattohoidossa vähintään 20 työpäivää vapaata työstä hänen perheenjäsenensä tai muun hänelle läheisen henkilön...

Omaishoitorahaa maksettaisiin vähintään 10 työpäivältä ja saattohoidossa vähintään 20 työpäivältä hoidettavaa perheenjäsentä tai läheistä henkilöä kohden. Korvaustaso määräytyisi sairausvakuutuslain mukaisena erityishoitorahana.

2. Sairausvakuutuslaki, 10, 11 ja 12 luku¹

Edellä mainitut muutosehdotukset edellyttävät muutoksia sairausvakuutuslain 10, 11, ja 12 lukuihin, koska erityishoitorahan saamisen edellytykset laajenisivat koskemaan nykyisestä alle 16-vuotiaan lapsen sairaanhoitoon tai kuntoutukseen liittyvistä tilanteista kaikkia vakuutettuja, joille aiheutuu ansionmenetystä tai työttömyysetuuden menetystä vakuutetun osallistumisesta hänen perheenjäsenensä tai muun hänelle läheisen henkilön erityistä hoitoa varten.

Voimassa oleva laki, SVL 10:1 §

Erityishoitoraha on tarkoitettu korvaamaan lyhytaikaista tai tilapäistä ansionmenetystä, joka aiheutuu vakuutetun osallistumisesta lapsensa sairaudesta tai vammasta johtuvaan hoitoon tai kuntoutukseen.

Erityishoitorahaan on oikeus 2 §:ssä säädettyjen edellytysten täyttyessä vakuutetulla, joka hoitaa omaa tai aviopuolisonsa lasta, ottolasta tai muuta lasta, jota vakuutettu vanhemman tavoin tosiasiallisesti hoitaa. Aviopuoliso on rinnastetaan henkilö, jonka kanssa vakuutettu avioliittoa solmimatta jatkuvasti elää yhteisessä taloudessa avioliitonomaisissa olosuhteissa.

¹ TSL 4 luvun 7 b pykälän pidentämisen ja korvattavuuden muutosten yhteydessä tulee kokonaisuutena täsmentää pykälän 7 kaksi ensimmäistä momenttia ja kohta 7 a, jotta hoidettavan määritelmä on 7 a pykälän mukainen ja tarpeettomat muut tekstit poistetaan. Oikeus on 10 /20 omaishoitovapaaseen ja sen jälkeen työntekijä ja työnantaja voi neuvotella palkattomasta pidemmästä kestoista.

Muutosehdotus

Erytishoitoraha on tarkoitettu korvaamaan ansionmenetystä tai työttömyysturvan menetystä, joka aiheutuu vakuutetun osallistumisesta hänen perheenjäsenensä tai muun hänelle läheisen henkilön erityiseen hoitoon tai kuntoutukseen².

Lisäksi tulisi selvittää erityishoitorahan keskinäinen suhde TSL 4 luvun 7 § ja 7 a §.

3. Laki omaishoidon tuesta, 3a §

Omaishoitajan hoitotehtävää tukevat palvelut 3a §, ei takaa omaishoitajalle mahdollisuutta työssäkäyntiin tai mahdollisuutta olla kokoaikaisesti työmarkkinoiden käytävissä, joka on työttömyystilanteissa työttömyysetuuden keskeinen saantiedellytys.

THL:n omaishoidon tuen kansallisia myöntämisperusteita koskevassa ehdotuksessa (Kehusmaa ym. 2022) tuen saamisen kriteerit eivät saa olla ristiriidassa perusoikeuksien kanssa. Ehdotuksen mukaan omaishoitajalla tulee siis olla oikeus tarvittaessa käydä työssä ja omaishoitajan työssäkäyntiä tulee mahdollistaa omaishoidettavalle annettavien palvelujen avulla.

Voimassa oleva laki 3a §

Hyvinvointialueen on tarvittaessa järjestettävä omaishoitajalle hyvinvointi- ja terveystarkastuksia sekä hänen hyvinvointiaan ja hoitotehtävänsä tukevia sosiaali- ja terveystilanteita.

Muutosehdotus

Lisätään lakiin kohta

3b §, Omaishoitajan työssäkäyntiä tukevat palvelut

Hyvinvointialueen on tarvittaessa järjestettävä omaishoidettavalle sosiaali- ja terveystilanteita tukemaan työkäisen omaishoitajan mahdollisuutta käydä työssä ja mahdollisuutta olla kokoaikaisesti työmarkkinoiden käytävissä.

4. Laki omaishoidon tuesta, 5 §

Hoitopalkkio 5 § rajaa helposti ansiotuloja saavan omaishoitajan alimpaan lakisääteiseen palkkioluokkaan. Työssäkäynnillä omaishoitajalla ei siten ole mahdollisuutta saada sopimusomaishoitajana hoidollisesti raskaassa tilanteessa ko. luokan (laissa vähintään 600e/kk, päivitettyllä 2023 indeksillä 879,40e/kk) mukaista hoitopalkkiota.

² Omaishoitajien tukitoimia tarkastelevassa selvityksessä erityishoitorahaa on esitetty kaiken ikäisten omaishoidettavien hoidon vuoksi syntyneiden ansiotulojen menetysten korvaamiseen. Shemeikka, R. ym. 2017. Omaishoitajien tarvitsemat tukitoimet tehtävässä selviytymiseen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 37. Helsinki.

THL:n omaishoidon tuen kansallisia myöntämisperusteita koskevan ehdotuksen (Kehusmaa ym. 2022) mukaan omaishoitajia, jotka käyvät ansiotyössä, ei kategorisesti voisi siis rajata tiettyyn omaishoidon tuen hoitopalkkioluokkaan.

Hoitopalkkioluokkien sisältömäärittelyjen tulee jatkossa vastata THL:n kansallisten myöntämisperusteiden mukaisia ehdotuksia.

Voimassa oleva laki 5 §

Palkkion taso määräytyy hoidon sitovuuden ja vaativuuden mukaan. Hoitopalkkio on vähintään 300 euroa kuukaudessa.

Jos omaishoitaja on hoidollisesti raskaan siirtymävaiheen aikana lyhytaikaisesti estynyt tekemästä omaa tai toisen työtä, palkkio on vähintään 600 euroa kuukaudessa edellyttäen, että hoitajalla ei ole tältä ajalta:

- 1) vähäistä suurempia työtuloja;*
- 2) oikeutta sairausvakuutuslain (1224/2004) 10 luvun mukaiseen erityishoitorahaan;*
- 3) oikeutta vuorotteluvapaalain (1305/2002) 13 §:n mukaiseen vuorottelukorvaukseen.*

Muutosehdotus

THL:n ehdotuksen mukaisia hoitopalkkiotasoja 450, 700, 950 euroa kuukaudessa ehdotamme korotettavaksi: 600, 800, vähintään 1200 euroon kuukaudessa.

Lain 5 § 2 momentti tulee muuttaa muotoon:

Jos omaishoitaja on omaishoidon vuoksi estynyt tekemästä omaa tai toisen työtä tai estynyt saamasta työttömyysetuutta, hänellä on palkkion lisäksi oikeus sairausvakuutuslain 10 luvussa mainittuun erityishoitorahaan.

5. Laki omaishoidon tuesta, 7 §

Omaishoitajalla tulee olla aito oikeus valita, kuinka suuren osan hoivatoimista hän ottaa vastuulleen. Hyvinvointialueella ja sopimusomaishoitajalla on yhteinen velvoite järjestää hoiva yhdessä niin, että sopimusomaishoitajan omaa elämää ja ansiotyössäkäyntiä voidaan tukea. Tämän vuoksi ansiotyössäkäynnin mahdollistaminen tulee olla mainittuna myös laissa hoito- ja palvelusuunnitelman sisältövaatimuksena.

Voimassa oleva laki 7 § 2. momentti

Lisäksi suunnitelmaan tulee kirjata ainakin:

- 1) omaishoitajan antaman hoidon määrä ja sisältö;*
- 2) muiden hoidettavalle tarpeellisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen määrä ja sisältö;*
- 3) omaishoitajan hoitotehtävää tukevien palvelujen määrä ja sisältö; (29.6.2016/511)*
- 4) miten hoidettavan hoito järjestetään hoitajan vapaan, terveydenhoitoon liittyvien käyntien tai muun poissaolon aikana.*

Muutosehdotus

Lisäksi suunnitelmaan tulee kirjata ainakin:

- 1) omaishoitajan antaman hoidon määrä ja sisältö;*
- 2) muiden hoidettavalle tarpeellisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen määrä ja sisältö;*
- 3) omaishoitajan hoitotehtävää tukevien palvelujen määrä ja sisältö; (29.6.2016/511)*
- 4) miten hoidettavan hoito järjestetään hoitajan vapaan, terveydenhoitoon liittyvien käyntien, työssäkäynnin, kokoaikaisen työmarkkinoiden käytettävissä oloajan tai muun poissaolon aikana.*

6. Omaishoidon hoitopalkkion verotus

Sopimusomaishoidon hoitopalkkion verotuksen keventäminen on yksi vaihtoehto kompensoida omaishoidosta aiheutuvia ansiotulomenetyksiä. Hoitopalkkion nykyistä verotusta kritisoidaan, koska hoitopalkkiot ovat jo itsessään pieniä (mm. Sosiaalibarometri 2017) ja sopimusomaishoito on tehtävänä usein hyvin sitovaa ja vaativaa hoivatyötä.

Verotuksen keventämiselle löytyy perusteita myös vaihtoehtoisen hoidon kustannuksista. Pelkästään ikääntyneiden omaishoidettavien vaihtoehtoisen hoidon ja palveluiden kustannuksiksi on laskettu 3,1 miljardia euroa (Keväjärvä, Lindholm ja Reiman 2020).

Muutosehdotus

Omaishoidon hoitopalkkiolle voitaisiin säätää

- a) eläketulovähennykseen vertautuva omaishoitajavähennys, joka voisi olla porrasteinen hoidon sitovuudesta ja vaativuudesta riippuen.
tai
- b) verovapaus, sosiaaliturvamaksut kuitenkin jäisivät, koska ne luovat perustaa myös omaishoitajan sosiaaliturvalle sekä eläke- ja tapaturmavakuutusetuuksiin.

Verotusta voi keventää myös

- a) omaishoidosta ja läheisvastuusta aiheutuvien kulujen nykyistä paremmilla verovähennysoikeuksilla
tai
- b) mahdollisilla muilla keinoilla.

7. Omaishoitajan eläketurva

Työikäisen omaishoitajan menetykset eläkekarttumassa ja kuukausieläkkeessä voivat olla merkittäviä.

Eläkekarttuman menetys 2000 ja 4500 euron ansiotuloilla 2, 5 ja 15 vuoden omaishoitajaksolla, kun omaishoidon tuen palkkio on alempi tai korkeampi (vuonna 2016)			
Ansiotulo euroa/kk	Omaishoidon kesto, kun pois töistä, vuotta	Eläkekarttuman menetys kuukaudessa, kun hoitopalkkio	
		387,49 euroa/kk	774,98 euroa/kk
2000	2	58	44
4500		148	134
2000	5	145	110
4500		370	335
2000	15	426	324
4500		1092	990

Lähde: Koskenvuo ja Kantanen. 2016. Omaishoidon vaikutus eläkkeeseen. Seminaariestys. Julkaisematon lähde.

Omaishoidosta johtuva ansiotyötulojen menetys tulee ottaa huomioon myös tasa-arvokysymyksenä. Vaikka miesten omaishoitajuus lisääntyy, ovat varsinkin työikäiset omaishoitajat edelleen useimmin naisia. Esimerkiksi vammaisen lapsen sopimusomaishoitajista 90 prosenttia on naisia. Matalampien eläkekertymien ongelmallisuus kohdistuu siis erityisesti naisiin, jolloin se voi heikentää myös heidän vanhuusaikansa taloudellista toimijuuttaan ja itsemääräämisoikeuttaan.

Muutosehdotus

Sopimusomaishoitajan eläkekarttuma tulee korjata sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi. Sopimusomaishoidon hoitopalkkiossa tulee olla eläkebonus kerryttämään paremmin eläkettä niissä tilanteissa, joissa omaishoitaja on joutunut luopumaan ansiotyötuloistaan tai työttömyysetuudestaan läheisen hoidon vuoksi.

Eläkepalkan harkinnanvarainen tarkistaminen tulee ottaa uudelleen mahdolliseksi (koskee nyt vuosia 1995-2004) ja ansiotulon menetys läheisen hoidon vuoksi tulee lisätä siihen yhdeksi tarkistusperusteeksi.

8. Omaishoitajan työttömyysturva

Sopimusomaishoitajan asema on työttömyystilanteissa heikko. On tyypillistä, että sopimusomaishoitajan katsotaan työllistyvän omassa toimessaan omaishoitajana ja siten häneltä evätään oikeus työttömyysetuuteen. Näin tapahtuu usein siitäkin huolimatta, että omaishoitaja itse ilmoittaa pystyvänsä olemaan kokoaikaisesti työmarkkinoiden käytettävissä, mikä on työttömyysturvan saamisen keskeinen edellytys.

Työttömyysturvalainsäädäntöön tarvitaan useita muutoksia huomioimaan omaishoidon tilanteet. Nykyisellä hallituskaudella muutoksia saatiin ainoastaan kohtaan TTL 2a 5§, Henkilöön liittyvä pätevä syy työstä kieltäytymiseen.

Muutosehdotukset tiivistettynä:

- a) Omaishoitajalle mahdollisuus ilmoittautua hakemaan osa-aikatyötä, TTL 2:1§.
- b) Omaishoidon ja työttömyysturvan yhteensovittamisen arviointi tulee pohjautua nykyistä vahvemmin asiakkaan omaan arvioon ja kunnan (hyvinvointialueen) lausuntoon, TTL 2:5§.
- c) Työmarkkinatuen odotusaikaa ei aseteta, jos on toiminut omaishoitajana, TTL 7:3§.
- d) Työmarkkinatuen tarveharkinnassa ei oteta huomioon tuloina omaishoidon palkkiota, TTL 7:6§.
- e) Työssäoloehdon tarkastelujakson pidentymiseen maininta omaishoidosta ja tarkastelujaksoon pidentymys, TTL 5:3§.
- f) Sopimusomaishoito työssäoloehtoon hyväksyttäväksi työksi, TTL 5:4§.
- g) Omaishoitajalle oikeus starttirahaan, Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta, 8:3§.

Keskeistä lainsäädännön uudistamisessa

Ehdotetuista lainsäädäntömuutoksista ja mahdollisista muista keinoista parantaa työkäisten omaishoitajien asemaa tulee tehdä vaikuttavuusarviointia, joka sisältää myös omaishoidon vaihtoehtoiskustannukset. Erityisesti on selvitettävä, mikä olisi oikea tukimuoto, oikeudenmukainen ja kannustava tuen taso ja tuen kesto niissä tilanteissa, joissa omaishoitaja joutuu luopumaan ansiotuloistaan tai työttömyysturvastaan läheiselleen antaman hoidon vuoksi.

Sairasvakuutuslain mukainen erityishoitoraha olisi hyvä tapa kompensoida ansiotulomenetyksiä. Tällöin ei tarvitsisi niinkään miettiä kompensatioina verokevennyksiä, eläkekertymäbonuksia tai korotuksia omaishoidon tuen palkkioihin. Lisäksi erityishoitoraha tukisi omaishoitajaa tilanteessa, jossa häneltä on evätty työttömyysetuus omaishoidon vuoksi.

Erityishoitoraha tukisi myös heitä, jotka eivät ole sopimusomaishoidon piirissä ja siten se toisi erittäin kattavan, merkittävän ja pitkään toivotun parannuksen työkäisten omaishoitajien asemaan.

Lainsäädännön uudistaminen toisi omaishoidon vahvemmaksi osaksi hoivan kokonaisratkaisua.

Lähteet

Eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän loppuraportti. 2018. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2018.

EQLS: European Quality of life, Survey. 2016.

https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1733en.pdf

Kalliomaa-Puha, L. 2018. Omaishoidon ja ansiotyön yhteensovittaminen: Selvityshenkilön raportti. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportteja ja muistioita 2018:60.

Kauppinen, T., Mattila-Holappa, P., Perkiö-Mäkelä, M., Saalo, A., Toikkanen, J. Tuomivaara, S. Uuksulainen, S., Viluksela, M. ja Virtanen, S. 2013. Työ ja terveys Suomessa 2012. Työterveyslaitos.

Kehusmaa, S., Ilmarinen, K., Jokinen, S. ja Kauppinen, S. 2022. Omaishoidon tuen kansalliset myöntämisperusteet – THL:n ehdotus. Työpaperi 43/2022.

Keväjärvä, M. Lindholm, M. ja Reiman, A. 2020. Että joku näkee mut – omaishoitajan hyvinvointi ja tarpeet. Kunnallissalan kehittämissäätöön julkaisu 36/2020.

Koskenvuo, K. ja Kantanen, H. 2016. Omaishoidon vaikutus eläkkeeseen. Seminaariesitys Omaishoito tänään ja huomenna -seminaarissa 10.3.2016. Julkaisematon lähde. Saatavilla <https://www.slideshare.net/kelantutkimus/karoliina-koskenvuo-omaishoidon-vaikutus-elkkeeseen>

Omaishoitajaliitto. 2021. Omaishoito tulee työpaikoille – yritysten suhtautuminen poissaoloihin. Kyselytutkimus omaishoidon järjestelyistä työnantajille. <https://omaishoitajat.fi/wp-content/uploads/2022/11/Taloustutkimus-ansiotyon-ja-omaishoidon-yhteensovittaminen-tyopaikoilla-9.2021-valmis.pdf>

Omaishoitajaliitto 2021. [Omaishoitajien työttömyysturvan muutostarpeet. pdf.](#)

Shemeikka, R., Buchert, U., Pitkänen, S., Pehkonen-Elmi, ja T. Kettunen, A. 2017. Omaishoitajien tarvitsemat tukitoimet tehtävässä selviytymiseen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 37. Helsinki: Valtioneuvosto.

Sosiaalibarometri 2017. Suomen sosiaali- ja terveys ry. https://www.soste.fi/wp-content/uploads/2018/11/soste_sosiaalibarometri_2017.pdf

Sutela, H., Pärnänen, A. ja Keyriläinen, M. 2019. Digiajan työelämä – työolotutkimuksen tuloksia 1977-2018. Tilastokeskus.